

typologie

carlo aymonino de ontwikkeling van het concept van gebouwentypologie

vertaling: janne hobus & roy bijhouwer

In de afgelopen 10 jaar is door de meest actieve en gepolitiseerde architecten in Italië een hernieuwd onderzoek gedaan naar de problemen van hun discipline, doordat zij deze anders dan vanuit het gezichtspunt van een vereenvoudigde en altijd voortgaande geschiedenis van vormen of een beschrijvende geschiedenis van culturele bewegingen interpreteren. In plaats daarvan trachten zij de problemen van de architectuur in relatie te brengen met een analyse van stedelijke structuren, die als een veranderbare, maar in de tijd konstante verhouding tussen gebouwentypologie en stedelijke morfologie begrepen kan worden. Om de relatie tussen gebouwtype en stedelijke vorm te kunnen begrijpen, is het noodzakelijk het concept van gebouwentypologie in zijn gebruikelijke betekenissen, die bijna altijd een instrumenteel karakter hebben en pas sinds kort getracht zijn theoretisch te omschrijven, te bepalen¹. Dit vereist een onderzoek naar de oorzaken en feiten, die tot de ontwikkeling van het concept bijgedragen hebben.

Wij willen onderzoeken, vanaf wanneer en waarom men kan beginnen te spreken van gebouwtype in de huidige betekenis. Daarbij gaat het niet om het gebouwtype op zich of betrokken op het historisch verloop van een architectonisch thema (het huis, het theater, de kerk, enz.) te definiëren — definities die onvermijdelijk tot klassificaties en handboeken met het karakter van voorbeeldverzamelingen zouden leiden — maar veelmeer om de ontwikkeling van het concept van de gebouwentypologie aan te geven, dat door de betrekking op de stedelijke morfologie het mogelijk wordt de structuur van de moderne stad te bepalen.

Het te onderzoeken gebied kan begrensd worden tot de 18e eeuw en de daarop volgende periode, dat wil zeggen in de periode van het ontstaan van de kapitalistisch-burgerlijke, industriële, stad, waarbij deze op haar beurt weer de matrijs vormt voor de hedendaagse stad.

We kunnen het werk van de franse architecten uit de Verlichting (Boullée, Lequeu, Ledoux²) als eerste bijdrage ter precisering van prototypen opvatten (prototype opgevat als eerste exemplaar).

Vooraf in vele van de niet-uitgevoerde projecten stellen zij totaal nieuwe architecto-

nische manufakten voor en geven deze een vorm. Sommige activiteiten (die in deze manufakten hun meest geëigende uitbeelding gevonden hadden) krijgen, zelfs wanneer zij zich daadwerkelijk of deels al in bestaande, voor dit doel aangepaste of verbouwde ruimtes of gebouwen afspelen, door het werk van deze architecten een volledige ontwikkeling.

Zij werden bijgevolg de eerste exemplaren van gebouwenmanufakten, die voordien niet bestonden. (Dit proces moet natuurlijk altijd gezien worden binnen het kader van de ontwikkeling van de burgerlijke maatschappij, die zich in haar complexe uitdrukkingen niet van de ene op de andere dag ontwikkeld, maar zich in de loop van meer dan vierhonderd jaar georganiseerd en gerealiseerd heeft.)

Hoewel de bank van Amsterdam in 1609 door de stad opgericht is, en tegelijkertijd de beurs de door de westindische compagnie uitgegeven waardepapieren verhandelde, moeten we tot 1808 wachten voordat de bouw van de beurs van Parijs kan beginnen. (De eerste beurs werd in 1717 in de bank van John Law in de Rue Quincampoise gehouden; deze activiteit — die we in het begin als spontaan kunnen definiëren, omdat ze noodzakelijk, maar niet onafwijsbaar was — vond in de daarop volgende periode in het paleis Mazarin plaats; daarna van 1795 tot 1809 in de kerk Notre-Dame de la Victoire aan het Palais Royal. De beurs van London, opgericht in 1773, krijgt zijn definitieve typologische gestalte pas in 1853 in het door Soane ontworpen gebouw.)

In dit langzame ontwikkelingsproces kunnen we de oorsprong van datgene herkennen, wat wij als collectieve outillage gedefinieerd hebben. Dat wil zeggen het ontstaan van nieuwe behoeften (bepaald door de economische, politieke en sociale ontwikkeling van een historisch gedefinieerde maatschappij, namelijk de burgerlijke), die zich tot georganiseerde activiteiten ontwikkelen en daarmee sociaal gezien noodzakelijk worden. (Er zijn namelijk geen metafysische grenzen aan de behoeften-ontwikkeling, maar alleen een relatieve grens die door de productieve ontwikkeling opgelegd is: hier ligt de samenhang tussen behoeften en eruit voortvloeiende activiteiten.) Pas wanneer deze activiteiten een com-

1. vgl. Emil Kaufmann, *Architecture in the age of reason*, en de recensie van Aldo Rossi in: *Casabella-continuità*, nr. 222.
2. vgl. Marcel Pote, *La città antica*, Torino 1958, p. 69.

Etienne Louis Boullée, ontwerp opéra Parijs

plexer en geprononceerder stadium van organisatie bereikt hebben, met de daaruit volgende tendens definitieve activiteiten te worden, d.w.z. stabiel in een bepaalde periode, ontstaat elders een behoefte. Een behoefte — die zich van de primaire, die tot een bepaalde activiteit voert, onderscheidt — een geëigend gebouw manufact te realiseren, dat in staat is door zijn eigen architectonische aanwezigheid deze activiteiten te belichamen en verder te ontwikkelen. Pas op dit punt in de ontwikkeling kunnen we van collectieve outillage als oorspronkelijke kern van de moderne, niet de woningbouw aangaande gebouwen-typologie spreken.

Volgens de architectuurgeschiedenis beantwoorden deze outillages aan het in de 18e eeuw benadrukte begrip van civiele architectuur.

De veranderingen en de nieuwe taken van de architectuur ontwikkelen zich precies binnen datgene wat onder civiele architectuur verstaan wordt.

In het begin en gedurende deze eeuw is de civiele architectuur één van de delen, waarin men de architectonische activiteit onderverdeelt (civiele architectuur, militaire architectuur en waterbouw; Milizia voegt hier ook nog de scheepsbouw bij). De civiele architectuur is het toepassingsgebied van de 5 architectonische ordes uit de klassieke overlevering. Bijgevolg ligt de interesse op de algemene regels, die voor ieder te bouwen gebouw geldig zijn, omdat zij op de architectonische taal als zodanig en in het bijzonder op haar elementen betrekking hebben (regels die betrekking hebben op symetrie, proporties, harmonie, enz.). Bij Francesco Milizia is sprake van een eerste grove indeling van gebouwen in privé en openbaar en een classificering van openbare gebouwen naar hun bestemming. Deze worden onderverdeeld in: gebouwen t.b.v. publieke veiligheid (kazernes, gevangenissen, arsenalen, havens, vuurtorens, e.d.); gebouwen tot nut van het algemeen (universiteiten, bibliotheken, kunstacademies, opvoedingsinstituten); openbare gebouwen (gerechtshof, de munt); gebouwen t.b.v. publieke verzorging (plein, slachthuizen, bakhuizen); gebouwen t.b.v. gezondheid en publieke behoeften (ziekenhuizen, lazareten, begraafplaatsen, badhuizen);

praalgebouwen (trionfbogen, obelisk, zuilen); gebouwen t.b.v. publieke voorstellingen (circus, theater); gebouwen met een hogere verhevenheid (kerken e.d.)³. Deze beschrijving van de verschillende behoeften wordt (nog) niet in prototypen geconcretiseerd, maar duidt al op de mogelijkheden van typologieën, die, wanneer ze bouwkundig gerealiseerd worden, ertoe zullen neigen de wezenlijke eigenschappen van de beschrijving te herhalen.

Het is interessant te aanschouwen dat men voor het grootste deel van de opgevoerde gebouwen een bijzondere plaats beoogde. Deze bouwwerken worden niet alleen als gelenheid gezien om de stad in algemene zin uit te breiden, maar ook als een mogelijkheid om nieuwe parameters in de stad in te voeren, die met elkaar in relatie gebracht een volkomen nieuwe vorm opleveren.

Zo beoogde men dat de openbare gebouwen, niet ver van het centrum van de stad zouden liggen om een groots gemeenschappelijk plein.

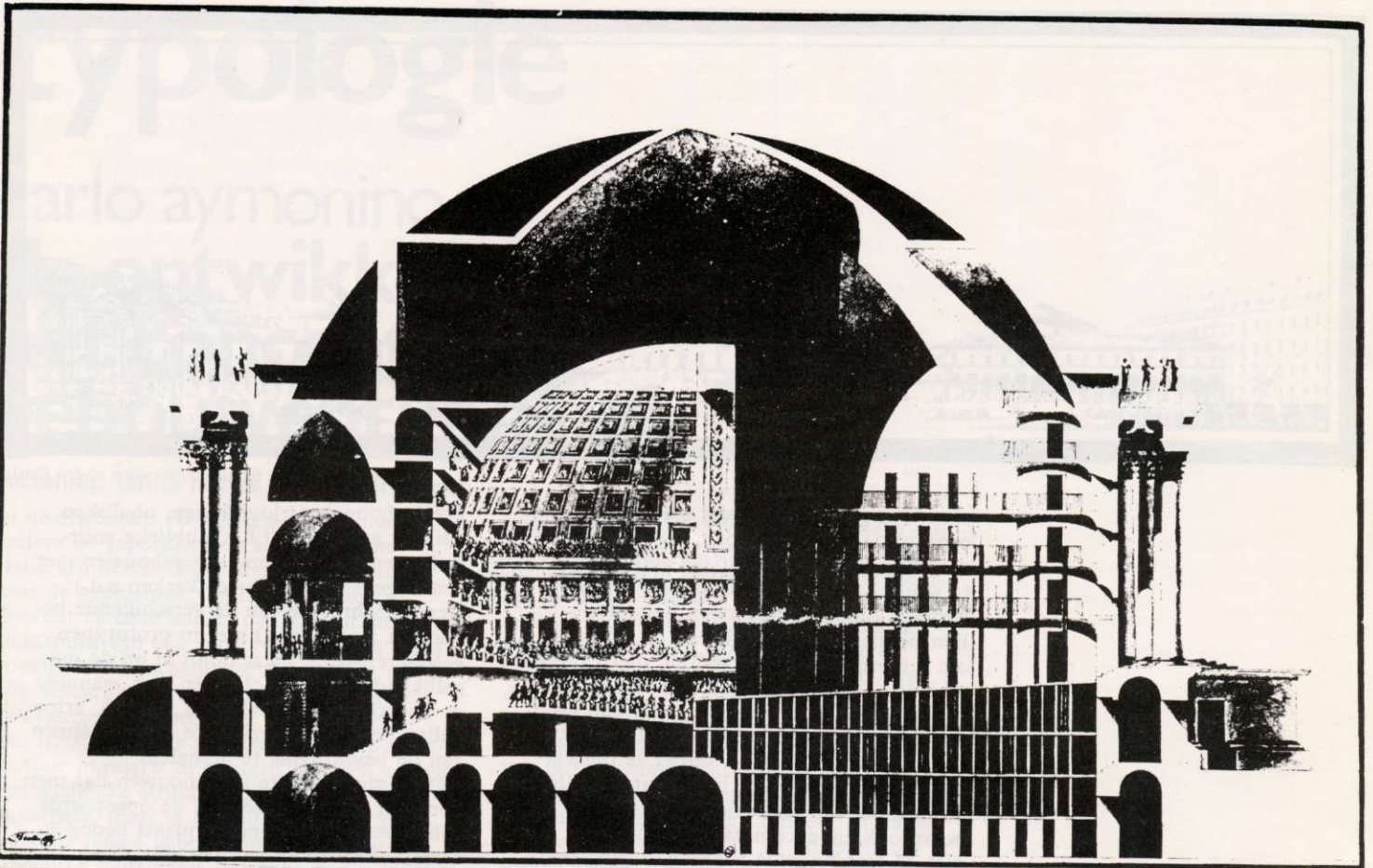
Een relatie tot de bestaande stedelijke structuur, zelfs wanneer deze gemodificeerd is door ingrepen, is ook in de voorstellen van de architecten uit de Verlichting herkenbaar. Bij het vertoog van zijn project voor een beurs analyseert Claude Nicolas Ledoux datgene wat wij vandaag de dag als 'functies' aangeven, dit wil zeggen, de zich in het gebouw afspelende activiteiten en hun noodzakelijke relaties. Maar hij houdt zich ook bezig, hoewel slechts kort en beknopt, met de standplaats van het object en zijn mogelijke uitbeelding.

"Wat is de algemene ordening van dit gebouw? Dit is zij: Het is wezenlijk, dat het gebouw van al het overbodige bevrijd, in het centrum van de stad geplaatst wordt. Er is een grote zaal voor bijeenkomsten en kleine zalen, noodzakelijk om daar privé interesses te bespreken, besluiten te kunnen nemen en missies te kunnen leiden, men behoeft overdekte gaanderijen, die onafhankelijk van de grillen van het weer discussies mogelijk maken . . ."⁴. Evenzo stelt Louis Boullée voor zijn operagebouw binnen de bestaande stedelijke structuur te plaatsen, tussen het Louvre en de Tuilerieën, om de mogelijkheid te hebben de stad formeel te beëindigen⁵. Deze voorstellen worden later ook politiek doorgevoerd.

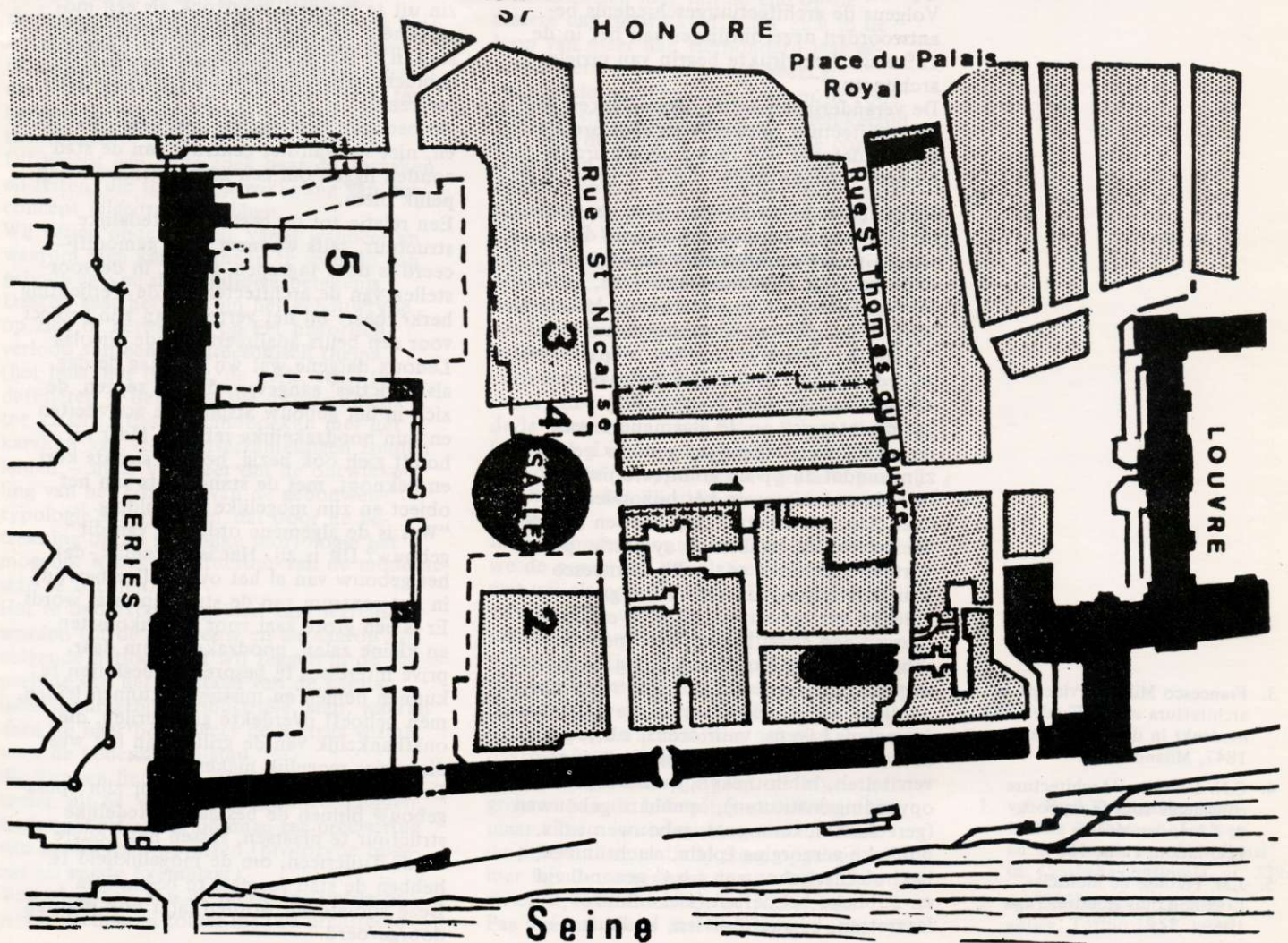
3. Francesco Milizia, *Principii di architettura civile*, Finale 1781, herdrukt in de uitgave van 1847, Milano 1973.

4. C.N. Ledoux, *l'Architecture considérée sous le rapport de l'Art, des Moeurs et la Legislation*, Paris, 1804.

5. J.M. Pérouse de Montclas, *Etienne-Louis Boullée*, Paris 1969.

Etienne Louis Boullée, ontwerp opéra Parijs

Napoleon antwoordt op het voorstel van de 'Conseil des Bâtiments' om de nieuwe beurs op de terreinen van het klooster van de 'Filles de Saint-Thomas' te bouwen, dat het zijn bedoeling is een beurs op te richten, die past bij de betekenis van de hoofdstad en het aantal zaken, dat op één dag in de beurs voltrokken zal worden: "Stel me een geëigende plaats voor. Het is noodzakelijk dat ze ruim is, om promenades om de beurs mogelijk te maken. Ik zou een afgezonderde locatie willen hebben."

Onze verwijzing naar de architecten van de Verlichting is bijgevolg niet toevallig: zij geven gebouwen voor het eerst een concrete vorm, die ex-novo uitgevonden en in een nauwkeurige formele taal ontwikkeld zijn, activiteiten mogelijk maken en stimuleren, die voor een deel in de toenmalige maatschappij aanwezig zijn. Door deze bouwkundige bevestiging werden deze activiteiten bekend (dit begrip opgevat binnen zijn historische klassegrenzen), dat wil zeggen, het werd mogelijk hun aanwezigheid en hun gebruik naar alle gelijksoortige samenlevingen uit te breiden.

Het gaat er niet alleen om representatieve gebouwen te ontwerpen, maar de hele reeks activiteiten die al aanwezig zijn of in de nieuwe samenleving mogelijk worden vorm te geven.

En weliswaar doordat men deze activiteiten differentieert om ze te systematiseren; als doordat men hun nieuwe inhouden daarmee verrijkt met het gevolg dat ze door het gebouw dat ze belichamen typisch worden.

De nieuwe architectuur is de nieuwe samenleving; toont haar bewustwording en is de vervanging van een abstract idee door een concreet beeld; de reële ontdekking van een andere wereld. Hoewel de slachthuizen, de werkplaatsen, de opvoedings- en lustthuizen voor de tijdgenoten van de verlichtingsarchitecten vaak alleen ontwerpen gebleven zijn, vormt de relatie met deze gebouwen het wezen van de transformaties van de grote steden in de 19^e eeuw. We kunnen echter in de projecten de programmatische gegevens, het – ook formele – karakter beter begrijpen, dat we later in de afzonderlijke concrete toepassingen herkennen.

Het streven de nieuwe activiteiten in een gebouw uit te drukken, dat deze volkomen als 'thema' opneemt, dwingt de ontwerper de substantiële verschillen tussen de nieuwe oplossingen en de vroegere duidelijk te maken. Om elke vervorming door (of aanpassing aan) de reële stedelijke structuur (die noodzakelijkerwijs vroegere activiteiten weerspiegelt en daarmee eigen wetmatigheden en relaties oplegt) te vermijden, worden de ontwerpen in het algemeen in een antuurlijke omgeving, naar klassieke smaak geplaatst (open plekken in het bos, kleine bossages, alleen, riviertjes). Zij vormen in hun totaliteit een ideaal 'voorbeeldenboek' voor noodzakelijke vernieuwingen, dat alleen door onderlinge vergelijking van de projecten de mogelijke structuur van een nieuwe stad oplevert.

Vervolgens ontwikkelen de prototypen zich tot – in zichzelf consistente – modellen, een perfect antwoord op deze of gene activiteit. Daarbij wordt één en dezelfde plaats – zoals we aan het voorbeeld van Parijs hebben kunnen zien – keer op keer als standplaats van bouwwerken met verschillend gebruik voorgesteld: het model is onafhankelijk van de standplaats.

Quatremère de Quincey, die de mogelijkheid had de veranderingen van het revolutionaire en napoleontische Parijs van nabij te aanschouwen en deze vaak te bepalen, is de eerste die een theoretische formulering van de begrippen type en model trachtte te vinden.

"Het woord type heeft niet zozeer betrekking op het beeld van een te kopiëren of compleet na te maken object, maar op het idee, dat aan het model ten grondslag ligt . . . Het kunstzinnige model daarentegen een object, dat zo als het is, weergegeven moet worden. In tegenstelling daarmee is het type datgene, op grond waarvan projecten geconcipteerd kunnen worden die geenszins op elkander lijken. Bij het model is alles nauwkeurig van te voren gegeven, bij het type blijft alles min of meer onbepaald.

Het gevolg is dat de kopie van typen niets bevat wat gevoel en geest niet herkennen kunnen . . . In elk land gaat de bouwkunst in de regel terug op een reeds bestaande kiem. Bij alles is er iets wat eraan voorafgaat, want niets kan uit het niets ontstaan. Dat geldt voor alle menselijke inventies. Ondanks latere veranderingen hebben ze allen een voor het gevoel en verstand duidelijk herkenbaar grondprincipe behouden. Het vormt een kern, waarop later alle ontwikkelingen en vormvarianties die mogelijk zijn, volgens een bepaalde ordening plaats kunnen vinden. Dat is de reden dat er duizenden objecten zijn, het is één van de taken van wetenschap en filosofie hun oorsprong en oorzaak te onderzoeken, om de redenen van hun ontstaan te begrijpen. Dat is hetgene, wat in de architectuur evenals in andere takken van menselijke inventies en instituties als type aan te geven is . . . Wij zijn hier zo uitvoerig op ingegaan, om het begrip voor de betekenis van het woord type, dat in vele geschriften alleen metaforisch gebruikt wordt, te wekken en diegenen te waarschuwen die de betekenis naast die van het model niet kennen of het type met de nauwgezetheid van het model, dat een identieke kopie verlangt, verwisselen . . ."⁶

Het theoretische werk, als zodanig geconcentreerd op de nieuwe manufakten, zal met het praktische samenvallen en zich meer met de 'mogelijkheden van verspreiding' van de opgestelde principes bezighouden alsook met een 'bewijs' ervan met in het oog springende gebouwen. Zij zal zich in het vervolg steeds meer bezighouden met een systematisering van die behoeften, die in de nieuwe activiteiten, van een zich in volle expansie bevindende samenleving, naar voren komen. De gebouwentypen zijn architectonische hypothesen die 'nut' hebben, omdat ze noodzakelijk zijn.

6. M. Quatremère de Quincey, *Architecture in: Encyclopédie méthodique*, 3e deel, Paris 1788–1825 (italiaanse uitgave, Mantova 1842).

De civiele architectuur is bijgevolg niet meer alleen die 'niet religieuze' of 'niet militaire' architectuur: de nieuwe architecturen neigen ertoe zich met de stad te identificeren. Een stad die niet alleen uit gebouwen, maar ook uit geplaveide straten, afwateringskanalen, infrastructurele inrichtingen e.d. bestaat.

In deze bepaling, waarin de nieuwe manufakten de rol van referentiepunten in het startennetwerk innemen waarop de nieuwe stedelijke structuur gebaseerd is, vervagen de grenzen tussen 'type' en 'model'. Het prototype wordt in veel gevallen — vanwege de omvang van de te verwachten en op te lossen problemen — in de volgende realisaties herhaald, vooral in de uitbreiding van de metropolen en de provinciesteden.

Durand, leerling van Boullée, bevestigt nog in 1801 in 'Résumé et parallèle des édifices de tout genre, anciens et modernes' en Saint-Valéry Seheult in 1813 in 'Le génie et le grand secrets de l'architecture historique' de definities van Quatremère de Quincy. Enige jaren later preciseert dezelfde Durand niet alleen de theoretische begrippen van de civiele architectuur, maar hij verduidelijkt ook op heldere en nauwkeurige wijze alle mogelijkheden van hun toepassingen.⁷

"Het oogmerk van de architectuur is het openbare en privé nut; het instanthouden, het welvaren van het individu, de familie en de samenleving". De middelen die de architect gebruiken zal, zijn de doelmatigheid en de economie. De doelmatigheid verlangt dat het gebouw stabiel is, de economie dat het gebouw de meest eenvoudige, regelmatige en symmetrische vorm heeft. De schoonheid is door deze ordening — opgevat als combinatie van de genoemde elementen — gegeven.

"Durand maakt van de architectuur een soort combinatie-theorie, om gegeven elementen op allerlei wijzen met elkaar te verbinden. Allereerst abstract, in die zin dat hij van het doel afziet, en vervolgens op basis van de functionele ordening van de verschillende thema's."⁸

De methode van Durand omvat drie fases: Eerst een beschrijving van de elementen, vervolgens de algemene methode van verbinding van de elementen onderling op alle mogelijke wijzen om zo de delen van de gebouwen en de gebouwen zelf te ontwikkelen, en tot slot het onderzoek van gebouwtypen opgevat als verklaring van 'voorbeeldige' projecten. Zoals Durand in het voorwoord van de 'Précis' benadrukt, zijn deze typologieën niet alleen van nut voor leerlingen in de architectuur, maar ook voor die landen en regio's waar de architectuur weinig ontwikkeld is, aangezien de projecten duidelijk en eenvoudig uit te voeren zijn.

Dus twee nauw met elkaar verbonden bedoelingen: de eerste een didaktische die, zoals Hauteceur opmerkt, een eenvoudigd compositie mechanisme voorstelt. Een methode die zijn leerlingen, de ingenieurs, de toeëigening van de 'architectonische compositie' mogelijk maakt, doordat zij — in het geval van woongebouwen — een classificatie opneemt, die sterk

overeenkomt met die Le Muet een eeuw daarvoor uitgewerkt heeft. De tweede met een operationele opzet: een antwoord te geven op de problemen van de snelle groei van de steden en van de nieuwe nederzettingen in oude of nieuwe kolonisatiegebieden.

Het leidt geen twijfel dat op dit moment de typologie van gebouwen een gegeven is. Ze begint een niet te verwaarlozen instrument te worden; niet zo zeer omwille van de klassificering van de gegevens, alswel veel meer om de aanleiding tot ontwerpen. Dus een operationeel instrument. Vervolgens is ze niet meer een analyse-methode van behoeften, maar een katalogisering van prototypen die deze behoeften reeds gedefinieerd en opgelost hebben.

Ook als de voorstellen van de klassieke utopisten, gedacht als sociale alternatieven voor de reële stad, zich in gebouwentypologieën — als hun reperteerbare 'kwaliteit van de verbreding' — realiseren.

Dit kunnen we in het bijzonder bij Fourier zien (ook als het gebouw van de Phalanstère in architectonisch opzicht tegen de 'klassieke' franse architectuur aanleunt) als een verdere bevestiging van de betekenis die de formeel distributieve definitie van de nieuwe manufakten volgens hun gebruikswijzen.

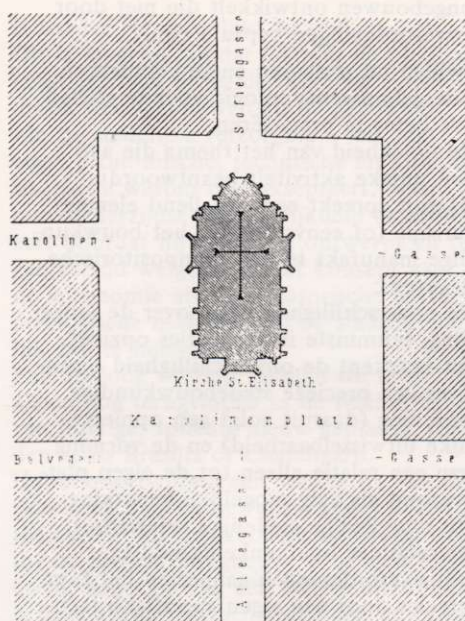
Overigens volgt in het algemeen de uitschakeling van de originele en onherhaalbare stukken (monumenten) die juist door de niet-ordening van de door de utopisten voorgestelde modellen volgens een precieze stedelijke ruimte bevestigd worden.

Zodoende ontstaan er in een meestal ruimtelijk begrensde en à priori gedefinieerde samenhang (bijvoorbeeld in de relatie van het gebouw tot de eigendomsgrenzen, onafhankelijk van een samenvallen met de rooilijnen) de 'civiele monumenten' die tot referentiepunten van de burgerlijk-kapitalistische stad worden. Alleen al doordat zij zich door hun morfologische ligging van de massa woongebouwen onderscheiden. Zonder het algemene karakter van de stedelijke structuur en de problemen die haar groei met zich meebrengen ter discussie te stellen dit precies op grond van de autonomie die aan haar herkomst uit modellen te danken is. Daarmee zet zich toch een bepaalde manier van optreden en een richting van oplossen voort (hierin ligt waarschijnlijk de oorsprong van zowel de op het mechanisme van de grondrente gebaseerde 'oneindige' uitbreidingen van de stad, als ook de stimulering van deze groei door aparte delen, die zich niet meer op een gezamenlijk ontwerp baseren. Uiteindelijk ook het voortschrijdende verdwijnen van de architectonische instrumenten als 'oplosmiddel' van de fysieke resultaten van dit groeiproces).

De op de kollektieve verzorging betrekking hebbende gebouwentypologie moet zich zodoende van de konkrete samenhangen met de vroegere bestaande stedelijke morfologie losmaken. Samenhangen die de mogelijke en noodzakelijke ontwikkeling van nieuwe architectonische manufakten te veel belemmerd of verhinderd hebben.

7. J.N.L. Durand, *Précis de leçons données à l'école royale polytechnique*, Paris 1819; de eerste, summierdere uitgave werd in 1804 gepubliceerd.

8. Leonardo Benevolo, *Storia dell'architettura moderna*, Bari 1959, p. 15.

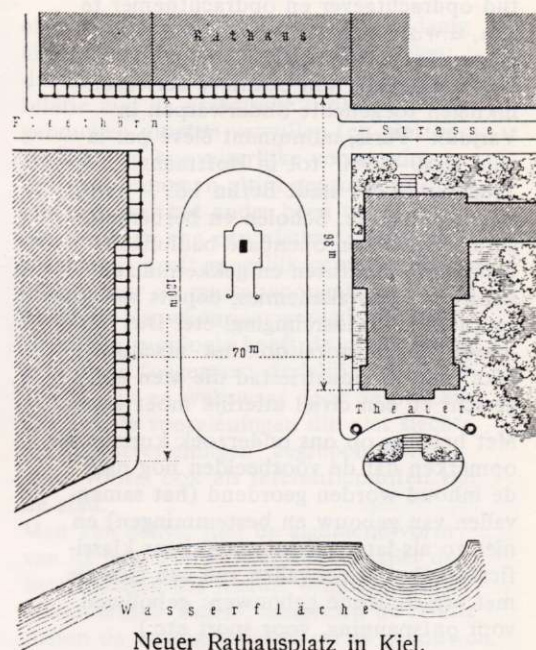
Kirchplatz in Wien.

In het begin is dit beslist een progressief proces aangezien de abstraktie van een negatief oordeel over de bestaande stad uitgaat, of ze nu barok of klassiek is. In ieder geval de wil om nieuwe — zich van de traditionele gebouwstrukturen onderscheidende — woongebouwen en civiele monumenten voort te brengen. Deze gebouwstrukturen moeten in staat zijn om met alle 'mogelijke' standplaatsen, waar deze strukturen konkreet op gerealiseerd worden, in relatie te treden. Dit is het 'universele karakter' van de burgerlijke gebouwentypologie.

De theorie en de praktijk proberen op deze manier de onverzettelijkheid van een architectuurbegrip te overwinnen. Dit begrip baseert zich het meest op de autobiografie en de persoonlijke ontdekking. Het 'experimenteerveld' vindt ze in een reeks behoeften die lange tijd in de ekonomies-sociale substantie onvernadert gebleven zijn. Daarmee richten theorie en praktijk de opmerkzaamheid op de complexiteit van de op te lossen problemen en op de betaalbare technische antwoorden.

'Het is de figuur van de ingenieur die boven alle andere opduikt; hij is de uitvoerder van transformaties die zich in de techniek van de nieuwe stedelijke strukturen konkretiseren'.⁹

De nu verschijnende traktaten zijn inderdaad niets anders dan bekrachtigingen van de voorgaande klassifikaties. Ze benadrukken de noodzaak dat de gebouwentypen (welke steeds sterker worden afgestemd op de rol van 'een schema van functionele verdeling' die ze vervullen dan op de rol van de inhouden die ze moeten vertegenwoordigen) operatieve regels leveren die eenvoudig kunnen worden toegeëigend en didaktische regels leveren van een eveneens eenvoudige bemiddeling. De traktaten neigen er toe handboeken te worden. Beide soorten zijn in de polytechnische scholen sterk met elkaar verbonden, waarbij de bemiddeling steeds minder de empirische gegevens en steeds meer de abstrakte, objektieve, ratio-

Neuer Rathausplatz in Kiel.

neel te bevatten en daarmee herhaalbare gegevens gaat inhouden.

"De civiele architectuur is een kompleks van verscheidene, zowel praktiese als theoretiese inzichten. De eersten berusten op de algemeenheid van de mogelijke gevallen en leren de uitvinding van gebouwen, de tweeden handelen over de toepassing van materialen die voor de uitvoering van gebouwen nodig zijn".¹⁰

De gebouwentypologie als referentie om nieuwe bouwkundige manufakten te ontwerpen en vaak als klassificering van modellen voor latere nabootsingen, is een geperfectioneerd feit; een operatief instrument. In deze poging een konkreet antwoord te geven op nieuwe behoeften, is juist de uitspraak van Durand verloren gegaan die de kompositie van gebouwen met die van de stad in haar geheel in samenhang brengt, namelijk: 'Evenzo als de muren, zuilen etc., de elementen voor de kompositie van de gebouwen zijn, zijn de gebouwen wederom elementen voor de kompositie van de stad'. Deze reductieve matrix zal lange tijd overleven en ze beïnvloedt volgens mijn mening nu nog het begrip van de gebouwentypologie.

Als we namelijk bij een of andere architect symptomen van een radikale verandering van de architektonische taal of van de konstruktieve techniek kunnen opsporen, kunnen we ook in de betrekking tussen stedelijke morfologie en gebouwentypologie vaststellen hoe de verbinding tussen methode en ingreep, tussen klassificering en toepassing in het verloop van de eeuwen zelf min of meer ongewijzigd blijft. Zowel in de thematische elementen als in de operatieve instrumenten.

Het is voldoende om de vier delen van Guadet: 'Elements et théorie de l'architecture', resultaat van een meer dan twintigjarige studie en in 1892 gepubliceerd, in te zien om de consistentie van de thematiek en van de methode te herkennen. In de beste gevallen is het de stad zelf in de vorm van haar kollektieve vertegenwoordiging in het raadhuis, die de opgave en het prestige op zich neemt om tegelijker-

9. Giuseppe Samona, L'Urbanistica e l'avvenire della città, Bazi 1959, p. 15.

10. Raffaello Stern, Leozioni di architettura civile, Rome 1822.

tijd opdrachtgever en opdrachtnemer te zijn, d.w.z. ontwerper en gebruiker van de civiele realiseringen.

De voorbeelden van positieve verwezenlijkingen toegelichte onderwerpen in Varjoux' 'Paris, monument élevé par la ville 1850-1880' tot in Hoffmans 'Neubeuten der stadt Berlin 1897-1912' steeds hetzelfde. Scholen en herbergen, gevangenissen en openbare badhuizen, technische instituten en gekkenhuizen, kazernes, kunstakademies, dépôts van gas-gedrijven en stadsreiniging, etc. Dus het 'mooie' maar vooral ook het 'afschuwelijke' van de industriestad die men een gezicht en een civiel uiterlijk moet geven.

Met het oog op ons onderzoek kunnen we opmerken dat de voorbeelden nog naar de inhoud worden geordend (het samenvallen van gebouw en bestemmingen) en niet zo als later zal gebeuren naar klassificaties (het samenvallen van een functie met verschillende gebouwen: gebouwen voor ontspanning, voor sport etc.).

Daarbij kan men vaststellen dat bij de gegeven voorbeelden precies die van de woningbouw ontbreken. Die toch op grond van de snelle groei gelijkwaardig of nog meer als de andere de aanmaak van precieze en gedefinieerde typen eist. Dit heeft waarschijnlijk twee oorzaken. Ten eerste dat men voor de nieuwe civiele monumenten een uitstekende standplaats (of tenminste een 'referentiepunt' in de stedelijke structuur) als gevolg van het openbare karakter van de ingreep en daarmee van de grotere marge aan grond en oppervlakte en afstanden tot andere gebouwen kan kiezen (aangezien de openbare ingreep niet volledig aan de wetten van de grondrente onderworpen is. Zodoende is het à priori mogelijk een architektonische vorm vast te stellen die alleen afhankelijk is van de verdeling en combinatie van de vastgestelde elementen). En ten tweede dat de massa woongebouwen bepaald door de private ingreep uit het oude en nieuwe verloop van de straten resulteert en hiermee direkt in relatie staat. Zodoende is deze betrekking algemeen en geldig voor de gehele stedelijke expansie; maar ze is ook telkens verschillend en door de verschillen in het stratenverloop bepaald.

Het instrument, dat bij de realisering van de massa speculatieve woningbouw namelijk is toegepast, is niet een type, maar de bouwverordening met haar hoogtebeperkingen. Deze staan in relatie met de straatbreedte en haar kleinere of grotere lengtes en afhankelijk van de grenzen van het grondbezit. Een 'gebouwtype' wordt alleen voor vrijstaande privéhuisen (villa's, voorstedenhuizen, eengezinshuizen) gerealiseerd dat gezien vanuit de relatie met de stedelijke morfologie een grote speelruimte aan vrije grond in de omgeving van het gebouw heeft (en zodoende alleen op dit punt vergelijkbaar zijn met het mechanisme volgens welke de gebouwen van de kollektieve verzorging opgericht worden).

Het zal pas de funktionalistische beweging zijn, die — als ze het huis van de straat losweekt — een gebouwentypologie voor

woongebouwen ontwikkelt die niet door bouwverordeningen bepaald zijn.

We willen nu proberen enige kenmerken van de gebouwentypologie voor te stellen om ze beter te precieëren:

- a. de uniekheid van het thema die aan een unieke aktiviteit beantwoordt; daaruit spreekt een opvallend elementarisme (of eenvoud) van het bouwkundige manufakt in zijn kompositorische gegevens;
- b. de onverschilligheid tegenover de omgeving, tenminste in theoreties opzicht, dit betekent de onverschilligheid tegenover een precieze stedenbouwkundige ordening (daaruit volgt een opmerkelijke uitwisselbaarheid) en de vorming van een relatie alleen tot de eigen plattegrond als enig mogelijke beperking ('n onvolledige stedelijke referentie);
- c. de relatieve onafhankelijkheid van bouwverordeningen aangezien het type precies door een eigen specifieke technisch-distributieve structuur is gekenmerkt. Het gebouwtype is weliswaar ook door voorschriften bepaald (hygiënische voorschriften, veiligheidsvoorschriften, etc.) maar niet alleen door deze.

De precieëring van de gebouwentypologie door de gebouwen van de civiele architectuur bevestigen de these, die ik — betrekking hebbende op de huidige stad — geformuleerd heb¹¹. Namelijk de sterke tegenspraken tussen de private en de openbare belangen tussen 'bestaande' — in relatie tot hun gebruikswijzen die niet alleen functioneel en noodzakelijk zijn, maar ook representatief en door prestige bepaald zijn — en 'niet-bestaande' delen, tussen theoreties te precieëren behoeften en reële mogelijkheden, tussen kwaliteit en kwantiteit.

Als dus de civiele architecturen door hun realiseringen en door hun standplaatsen de onmogelijkheid bevestigen de stad als 'voltooide vorm' te interpreteren die in haar geheel gemakkelijk begrijpelijk is. Zo bevestigen de civiele architecturen tegelijkertijd door haar eigen aanwezigheid de verpulvering van de stedelijke structuur en openen de weg voor de hypothesen over de autonomie van de woongebieden (kwartieren) als numerieke, maar ook 'kompositoriese' faktor van de huidige woonwijken.

Het is het projekt van Tony Garnier: 'Cité Industrielle' waar we de poging van een synthese vinden tussen zulke ogenschijnlijke tegenspraken.

De projekten van de afzonderlijke gebouwen behouden apart bezien inderdaad de typologische karakteristieken — van de externe aanleg en de interne ordening — van de realiseringen van de 19e eeuw: het station, het slachthuis, het gemeentelijke gebouw, het theater zijn nog typen die zich op een prototype baseren. Desondanks precieëren zij zich; dit betekent dat ze zich deformeren in verhouding tot het prototype.

Ze nemen een vorm aan die buiten het geheel van betrekkingen helder herkenbaar is in een projekt dat volledig ontworpen

11. Vgl. Carlo Aymonino, *Origini e sviluppo della città moderna*, Padova 1971.

is zonder verwezenlijkt te zijn.

Dit is mogelijk omdat Garnier de onafhankelijkheid van de beide factoren — de massa woongebouwen en de gebouwen van de stedelijke verzorging — elk met eigen economische, technische en compositorische wetten niet aksepteert, maar hun wederzijdse afhankelijkheid aksentueert doordat hij ze samen ontwerpt en tegelijkertijd weigert om het konsept van de autonomie als organisatorische en compositorische maatstaf van de stadsontwikkeling aan te nemen.

Een analoog verloop kunnen we misschien alleen nog terugvinden in de realiseringen van huidige, volledig nieuw geplande steden zoals Brasilia of Chandigarh.

Het is ongetwijfeld een verdienste van de functionalistische beweging geweest de thematiek van de gebouwentypologie ook tot de massawoningbouw te hebben uitgebreid. Afgezien van een enkele uitzondering is deze alleen voorbehouden aan de private ingrepen en aan de door hun gedurende een eeuw van konkrete ervaringen ontwikkelde instrumenten (parcellering, bouwverordeningen, etc.) die betrokken zijn op een algemene stedelijke massa zonder enige relatie met architektonies gedefinieerde gebouwen (uitbreidings- ontwikkelingsplannen).

Typies zijn in dit verband de voor de nieuwe Amerikaanse steden toegepaste maatregelen.

‘(. . .) behalve in bijzondere gevallen mag de afstand tussen twee aangrenzende straten de vijfhonderd voet niet overschrijden (. . .). De stedelijke bouwgrondstukken hebben afmetingen van 66×99 voet en 50×120 voet (. . .).

In de centrale zone, die voor de handel bedoeld is, moeten de grondstukken kleiner zijn dan in de overige of in de woongebieden. Een stadsblok, met andere woorden een gebouweneiland, is de ruimte tussen twee aangrenzende straten.’¹²

Het is de grond die georganiseerd en gereguleerd wordt, niet de architectuur. (Een uitzondering zouden de Engelse rijenhuizen, de cottages kunnen zijn, die beslist in duizendtallen volgens een precies en repeteerbaar bouwtype zijn gebouwd). Desondanks is het te merken dat zoals Engels aantoonde en zoals talrijke onderzoeken bevestigen¹³, dat dit bouwtype zich niet van een functionele of formele hypothese van een bepaalde sociale groep af laat leiden, maar eenvoudig de meest geëigende konstruktieve oplossing is voor de uitbuiting van een bepaald te bebouwen stuk grond en te bouwen oppervlakte.

Als dus in relatie tot woongebouwen de uitspraak van Argan¹⁴ dat ‘men pas in de tweede helft van de 19e eeuw geprobeerd heeft een klassificerende typologie in afhankelijkheid van de functies op te stellen die echter geen belangrijke esthetische

effecten hebben opgeleverd’, als zodanig aksepteert, kunnen we niet ontkennen dat de vorming van ‘typologische series’ in relatie met de praktische functies die de gebouwen moeten vervullen (en niet betrokken op hun uiterlijke vormgeving, ook wanneer men altijd geprobeerd heeft het een over het ander heen te leggen), het ontstaan van een nieuwe stedelijke kwantiteit heeft mogelijk gemaakt die niet alleen door de massa woongebouwen bepaald is. Nauwkeuriger gezegd: de klassificerende typologie heeft de massa woongebouwen toegestaan stedelijke verwijzingen te zijn en weliswaar door de ordening van enkele voorzieningen die niet slechts als ‘dienstverleningen’ begrepen worden, maar vooral ook als referentiepunten van de stad.

Men kan echter niet de algemene vorm van de stad controleren en ook niet de betrekkingen die hieruit volgen voor de afzonderlijke ‘delen’, aangezien de relatie tussen de woongebouwen en de gebouwen van de gezamenlijke verzorging van begin af aan tot een gedeelte van de stad beperkt is.

Namelijk beperkt tot het deel van de nieuw ‘gebouwde’ en aan de reeds bestaande stedelijke structuur ‘toegevoegde’ stad.

Gedurende de gehele 19e eeuw zien we de gelijktijdige aanwezigheid van typen en modellen. Het grote ideaal van de architecten van de Verlichting door de nieuwe civiele architecturen de nieuwe stad te realiseren, lost konkreet op in de zich in snelle veranderingen bevindende steden. Daarmee is de uiting van Starobikskis bevestigd dat: ‘(. . .) met de ontbinding van de feodale ordening de revolutionaire aktie een proces opstartte dat binnen korte tijd de ideale voorstellingen en de utopiese ontwerpen die nog tijdens het Ancien Régime als oppositie daartegen ontstaan waren, onbruikbaar maakten. Dit is, zo zou Hegel zeggen, de ironie van de geschiedenis’¹⁵.

Ingezien kan worden dat terwijl de modellen steeds meer als oplossing worden toegepast voor puur funktionele en noodzakelijk repeteerbare opgaves binnen de totale stedelijke structuur (typies het schema voor kazernes; maar ook dat van gekkenhuizen, gevangenissen en scholen) de typen de basis van die inrichtingen vormen die in verhouding tot de stedelijke morfologie een bijzondere thematische en plaats-specifieke betekenis vertonen die niet steeds herhaalbaar is (theater, parlement, justitiepaleis).

Ze staan in een exakt kader van betrekkingen tot de stad, tot het verloop van straten en daardoor verwezenlijken ze de rol die de typen ook om redenen van de steeds onzeker wordende totaalvorm van de stad te vervullen hebben.

12. Uit: Manual of Instruction for the survey of Domination of Land (1918) geciteerd in Marcel Poëte, *ibid.* p. 92.

13. George Godwin, *Another Blow for life* (1864), recensie in *Architectural Review*, nr. 814, december 1964.

14. Giulio Carlo Argan, *Sui consetto di tipologia architettonica*, in: *Progetto e destino*, Milaan 1965, p. 77.

15. J. Starobinski, *Elementi per una semiotica dell'anno 1789*, in: *Nuovo Argomenti*, nr. 16, 1969.